

«Тасдиқ меқунам»

Ректори Донишгоҳи Славяни

Россияву Тоҷикистон

доктори илмҳои физикау
иқтисодиёт профессор

Файзулло Машраб Курбонали

2023

ТАҚРИЗИ МУАССИСАИ ПЕШБАР

ба диссертатсияи Сафаров Абдували Маҳмадсаидович дар мавзӯи “Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.06 – Иқтисодиёти соҳаи сайёҳӣ)

1. Мубрамии мавзӯи таҳқиқоти диссертационӣ

Вазъи муосири рушди иқтисодиёти миллӣ гувоҳӣ медиҳад, ки ҳукумати мамлакат ҷиҳати тадриҷан боло бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии мамлакат ва паст намудани шиддати бекорӣ барномаҳои ҳадафманд қабул намуда, бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодиёт ташабусҳои нав ба наву созандаро ба роҳ мондааст.

Дар амалӣ намудани ҳадафҳои муҳими стратегӣ ва рушди иқтисодиёти миллӣ соҳаи сайёҳӣ мавқеи маҳсусро ишғол менамояд, ки баҳши муҳими соҳаи хизматрасонӣ ва омили таъмини зиндагии шоиста ба аҳолӣ мебошад, ки он ҳадафи олии давлату ҳукумати ҷумҳурий ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин лиҳоз ташакқули инфрасохтори сайёҳӣ дар мамлакат идома дошта, ба омили муҳим, яъне такмили механизми пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ такя менамояд. Раванди мазкур имконият медиҳад, ки дар мамлакат ҷойҳои кории нав ба вучӯд омада, аҳолии қобили шуғл ҷалб гардад ва дар ин замина иқтисодиёти кишвар рушд намояд.

Дар қатори дигар соҳаҳо: мошинсозӣ, телекоммуникатсия, хизматрасониҳои майшӣ, кишоварзӣ, тиб, маориф, шаҳрсозӣ, сайёҳӣ низ соҳаи афзалиятноки иқтисодиёт ва таъминқунандай рушди тараққиёти стратегӣ ба ҳисоб меравад

Муаллифи диссертатсия қайд менамояд, ки “таъсири мусбии сайёҳӣ ба рушди иқтисодиёти мамлакат, ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, тақвият бахшидани иқтисодиёти хизматрасонӣ вобастагии қавӣ дорад. Ояндабинии самаранокии иқтисодию иҷтимомии соҳаи сайёҳӣ гувоҳӣ медиҳад, ки сайёҳӣ бояд дар ҳамҷоягӣ бо дигар бахшҳои иқтисодӣ рушд намояд” (С. 12-13).

Мавзӯи диссертатсия ба самтҳои афзалиятноки рушди илмҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, аз он ҷумла, ба масъалаҳои таъмини рақобатнокии субъектҳои ҳочагидории соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, ҳамчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии ширкатҳои сайёҳӣ ва дар ин замина рушди соҳаи сайёҳӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун самтҳои муҳим муайян гардидаанд, робита дорад.

Ҳамин тавр, интихоби мавзӯъ, аҳамияти илмию назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертационии Сафаров Абдували Маҳмадсаидовичро мубрам арзёбӣ намудан мумкин аст.

2. Мутобиқати муҳтавои диссертатсия ба ихтисос ва ё соҳаи илми эълонишуда

Диссертатсияи Сафаров Абдували Маҳмадсаидович дар мавзӯи “Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.06 – Иқтисодиёти соҳаи сайёҳӣ) мувоғиқат мекунад.

3. Навгонии илмии натиҷаҳо ва хуло саву пешниҳодҳои диссертатсия

Дар диссертатсия ҷанбаҳои назариявию методии таъмини рақобатпазирии субъектҳои савдои чакана дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ таҳқиқ гардида, тавсияҳои амалӣ ҷиҳати такмили ин раванд асоснок шудаанд.

Боиси қайд аст, ки ба ҳимоя, аз ҷониби муаллиф, нуқтаҳои зерини назариявӣ, методӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд, ки воқеан дорои унсурҳои навгонии илмӣ мебошанд:

- муаллиф оид ба тақвият бахшидани ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди сайёҳӣ ва пешниҳоди таърифи нави рушди сайёҳӣ дар асоси адабиёти илмии ба мавзӯъ бахшидашуда, инчунин омилҳои ба рушди сайёҳӣ таъсиррасонро ошкор намудааст;
- бо мақсади муқаррар намудани ҳолати рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ ва ба ин васила таҳқиқи объектҳои асосии рушди соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, усули ягона таҳия гардидааст;
- дар натиҷаи таҳқиқи амиқи вазъи соҳа бо дарназардошти омилҳои муҳталифи ба сифати хизматрасонии сайёҳӣ мутаассир, инчунин таҳлили пурсишномаи анҷомдодашуда, ки аз ҷониби муаллиф ичро шудааст, SWOT таҳлил гузаронидашуда, ҳолати мусоир ва тавсияҳои амалӣ коркард шудаанд;
- амсилаи иқтисодӣ математикии рушди нишондиҳандаҳои сайёҳӣ таҳия гардида, дар ин асос ояндабинии ҳолати соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ошкорсозии монеаҳои рушди соҳа, ки дар натиҷаи истифодаи афзорҳо ва услҳои маъмул ҷамъбаст гардидааст, пешниҳод шудааст.
- самтҳои асосии такмили механизмҳои ташкилий-иктисодии рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ ошкор гардида, омилҳо ва механизмҳои асосии соҳа дар бандҳои алоҳида зимни баррасӣ ва муҳокимаҳо бо ироаи тавсияҳои мушаххас таҳия карда шудааст;

- аз лъониби довталаб механизми мусоири ташкилию иқтисодии рушди хизматрасонихои ширкатҳои сайёҳӣ тарҳрезӣ карда шуда, муқаррар гардидааст, ки рушди минбаъдаи соҳа ба бартарафсозии мушкилоти зерин: молиявӣ - қарзӣ, иттилоотӣ - таҳлилӣ, ташкили фазои мусоиди корӣ, психологияи мусоири чомеа рабт мегирад ва ба васеъ гардонидани иқтидори иқтисодии объектҳои сайёҳӣ вобаста мебошад.

4. Аҳамияти илмӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар он як қатор хуносаҳо ва тавсияҳо оид ба баланд бардоштани сифати хизматрасонихои сайёҳӣ пешниҳод гаштаанд. Пешниҳодоти илмии муаллифро метавонанд ширкатҳои сайёҳӣ дар ҷараёни беҳтаргардонии фаъолияташон истифода намоянд. Тавсияҳои назариявӣ ва методӣ, ки дар рисола оварда шудаанд, дар ҷараёни таълими Дошишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон тадбик карда шудаанд ва дар таълими фанҳои сайёҳӣ, сайёҳии байналмилалӣ, асосҳои сайёҳӣ, ахлоқи меҳмоннавозӣ, ташкил ва технологияи хизматрасонихои меҳмонхонаҳо, ташкили курсҳои кӯтоҳмуддати такмили ихтисоси роҳбарон, кормандон ва мутахассисони бахши мазкур, инчунин навиштани корҳои курсӣ ва рисолаҳои хатм истифода бурда мешаванд.

5. Дараҷаи асоснокӣ ва саҳехии муқаррароти илмӣ ва хуносаву пешниҳодот

Дар раванди ҳалли илмии масъалаҳои гузошташуда равишиҳои методологӣ ва методии пажӯҳиш, ки муаллиф интихобу истифода намудааст, имконият додааст, ки натиҷаҳои судманди илмӣ дар самти баланд бардоштани сифати хизматрасонии сайёњӣ ба даст оварда шавад.

Асоснокии хуносаву пешниҳодҳои дар диссертатсия омада ва сатҳи илмии онҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллиф асарҳои бунёдии олимони иқтисодии ватанию хориҷиро дар соҳаи хизматрасонии сайёњӣ эҷодкорона истифода бурдааст.

Дар раванди тадқиқоти диссертатсионӣ усулҳои иқтисодии таҳлил васеъ истифода шудаанд, маҳсусан: усулҳои индуksия ва дедуксия,

иқтисодию оморӣ, қиёс, ҳисобиу конструктивӣ, тавозунӣ, графикӣ, монографикӣ, экспертиза ва пурсиши иҷтимоӣ.

Шиносоӣ бо мундариҷаи диссертатсия нишон медиҳад, ки муаллиф хеле моҳирона бо адабиёти илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот кор кардааст, мустақилона далелҳои омориро вобаста бо мақсади таҳқиқот ҷамъ овардааст, коркард ва таҳлил намудааст.

6. Арзёбии мундариҷаи диссертатсия ва дароаҷаи ба итмом расидани он

Диссертатсияи барои тақриз пешниҳодгардида аз муқаддима, се боби матни асосӣ, хулоса, рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 182 саҳифа оварда шудааст ва 15 ҷадвал, 14 диаграмма ва расмро дар бар мегирад. Рӯйхати адабиёт аз 170 номгӯй иборат аст.

Дар муқаддима мубрам будани мавзӯи диссертатсия ва сатҳи омӯзиши он асоснок карда шуда, мақсад, вазифаҳо, объект, предмет ва усулҳои таҳқиқот муайян шудаанд, инчунин, муқаррароти дорои навғонии илмӣ ва аҳамияти назариявию амалии диссертатсия инъикос гардидаанд ва маълумот оид ба тавсиби натиҷаҳои таҳқиқ пешниҳод карда шудаанд (с. 3-11).

Дар боби якуми диссертатсия **«Асосҳои илмию назариявии рушди соҳаи сайёҳӣ дар шароити муосир»** нақш ва аҳамияти рушди соҳаи сайёҳӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои хос ва омилҳои ба рушди хизматрасониҳои соҳаи сайёҳӣ таъсиррасон ошкор гардида ва таҷрибаи хориҷии рушд ва идорақунии соҳаи сайёҳӣ баррасӣ шудааст (С. 12-57).

Натиҷаҳои бадастомада дар ин боби диссертатсия нишон медиҳанд, ки муаллиф зимни таҳқиқи заминаҳои илмию назариявии мағҳуми сайёҳӣ, хизматрасониҳои сайёҳӣ аз асарҳои классикони илми иқтисод, донишмандони хориҷиву ватанӣ васеъ истифода намуда, ба хулосае омадааст, ки соњаи сайёҳӣ дар пайвастагӣ бо соҳаи муайяни иқтисодӣ фаъолият менамоянд.

Муаллиф дар диссертатсия қайд менамояд, ки дар шароити имрӯза сайёҳӣ на танҳо амалеро мемонад, ки бо фароғат маҳдуд мешавад, балки

фаъолиятеро бозгӯ менамояд, ки ба рушди васеи дигар соҳаҳо асос гузошта, батадриҷ сайёҳии истеҳсолиро ба вуҷуд меорад.

Аз нигоҳи илми иқтисодиёт сайёҳӣ низоми мураккаби иҷтимоӣ ва иқтисодиеро ифода менамояд, ки ба истеҳсолоти маҷмӯи бисёрсоҳавӣ ё худ сайёҳии саноатӣ майл намуда аз ҷузъҳои таркибии иқтисоди миллӣ мебошад. Аз ҳамин хотир сайёҳиро бо назардошти аҳамияти иҷтимою иқтисодӣ аз унсурҳои таркибии иқтисодиёт баҳо додан мумкин аст (С. 14-18).

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки дар диссертатсия аз ҷониби довталаб детерминантҳои асосии сайёҳӣ дар З ғурӯҳи асосӣ муттаҳид карда шуданд: тавлиди ҷойҳои нави корӣ, таъмини шуғл дар кишвар ва минтақаи муайян; қобилияти ҷалби сармояи инсонӣ; сайёҳӣ ба ғайр аз манфиати иқтисодӣ, инчунин манфиатҳои назарраси иҷтимоӣ ва фарҳангӣ меорад, ки дар аксар маврид таъсири калон мерасонанд. (С.30-32). Воқеан ин детерминантҳои пешнињодгардида имкон медиҳанд, ки ба сифати хизматрасониҳои сайёњӣ ба таври комплексӣ баҳо дода шавад.

Дар боби дуюми таҳқиқот «**Таҳлили вазъ ва тамоюли рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2017-2021)**» тамоюли рушди соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ дар шароити муосир амалӣ гардонида шуда, таҳлили таъсири омилҳо ба рушди хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ ва таҳияи модели иқтисодию риёзии рушди хизматрасониҳои соҳаи сайёҳӣ арзёбӣ карда шудааст (С. 58-114).

Натиҷаҳои боби мазкур дорои аҳамияти амалӣ мебошанд, зоро дар он тамоюли рушди соҳи сайёҳӣ шароити муосир, таъсири омилҳо ба хизматрасониҳои сайёҳӣ, инчунин модели иқтисодию риёзии рушди хизматрасониҳои соҳаи сайёҳӣ таҳия гардида, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Диссертант дуруст қайд менамояд, ки минтақаҳои туристии кишварҳои Осиёи марказӣ хусусан Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои обҳои шифобаҳш, bemorxonaҳои гиёҳдармонии табии, дарахтони шифобаҳши субтропикӣ дошта мебошанд. Аксарияти минтақаҳо дорои имкониятҳои рушдкарда дар самти сайёҳӣ буда дар миқёси ҷаҳонӣ ҳамто надоранд (С. 59-60).

Довталаб дар ин бахш қайд менамояд, ки ба рушду такмил ёфтани инфрасохтори сайёхӣ, инчунин инфрасохтори дар асоси ҷамъияти маҳаллӣ ташкилёфта, як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, ба монанди омилҳои умумиқтисодӣ ва дорои хусусияти умуминизомӣ; маблағгузории инфрасохтори сайёхӣ, масъалаи моликият, норасоии иқтидори инфрасохтори сайёхӣ; нобаробар рушд кардани минтақаҳо; маҳсусияти соҳавӣ (мавсимӣ будани истифодаи объектҳои инфрасохтори сайёхӣ; ба бахши муайян самт гирифтани баланд гаштани талабот ба бехатарии технологӣ, экологӣ, шахсӣ ва ғайра); омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ (вайрон кардани шакли таърихии минтақа; нигоҳдории фарҳанг ва анъана); омилҳои экологӣ (дуруст нағирифтани инфрасохтори минтақа бо дараҷаи ғунҷоиши минтақа; дар марказҳои сайёхӣ баланд гаштани сарбории омили антропогенӣ ва ғайра) мебошанд (С. 83-86).

Дастоварди дигари илмию амалии довталаб дар он аст, ки ӯ дар рисолаи хеш амсиласозии иқтисодӣ-математикии рушди нишондиҳандаҳои сайёхӣ дар шароити имрӯза мавриди омӯзиш қарор дода, њангоми тарҳрезии амсила муқаррар намудааст, ки мавқеи соҳаи сайёхӣ ба афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нақши назаррас дорад. Натиҷаи таҳлили воқеии раванд ошкор соҳт, ки дар рушди минбаъдаи соҳа омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Бо дарназардошти омилҳои мутаасир амсилаи иқтисодӣ-математикии рушди нишондиҳандаҳои сайёхӣ аз лъониби муаллиф тарҳрезӣ карда шудааст. Довталаб зарур шуморида аст, ки бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои зикргардида истифодаи натиҷаҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ, ки дар натиҷаи таҳқиқоти мушаххаси илмӣ рӯйи кор омада ва ба тарҳрезии стратегияи мушаххаси соҳаи мазкур таъсир мерасонад, зарур шуморида мешавад (С. 103-107).

Ба андешаи мо, татбиқи самтҳои асосии дурнамои рушди соњаи сайёњӣ ба бењтар намудани сифати хизматрасонии сайёхӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳолии ҷамъяит мусоидат менамояд.

Таҳқиқоти диссертационӣ бо хулоса ва тавсияҳои судманд барои рушди ояндаи объекти таҳқиқот анҷом меёбад, ки асосноқ мебошанд (С. 158-162).

7. Эроду тавсияҳо ба диссертатсия

Ба сифати эроду тавсияҳо ба диссертатсияи тақриз мазкур чунин нуқтаҳоро қайд кардан мумкин аст:

1. Дар қисмати назариявии автореферат механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ нокифоя тавзех дода шудааст.

2. Муаллиф дар диссертатсия барои баҳои воқеӣ додан ба фаъолият ва хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ матритсаи SWOT - таҳлилро гузарониданидааст. Аммо, паҳлӯҳои таъсиррасони он дар мисоли объекти мушаххас арзёбӣ нагардидааст.

3. Муаллиф мебоист таҷрибаи кишварҳои хориҷиро дар бозори хидматрасонии сайёҳӣ ба инобат гирифта, заруряти истифодаи онро дар ширкатҳои сайёҳӣ тавсия мекард.

4. Дар диссертатсия муаллиф, дар расми 4 таъсири манғии туризмро дар давраи солҳои 2021 / 2014 нишон додааст, аммо ба таври пурра онҳоро шарҳ надодааст.

5. Дар диссертатсия ба мақсад мувоғиқ мешуд, агар муаллиф ба ҷои мағҳуми туризм бояд сайёҳиро истифода менамуд.

Аммо, эроду тавсияҳои зикршуда сатҳи назариявию амалии таҳқиқоти диссертатсии Сафаров А.-ро коҳиш намедиҳад. Дар умум диссертатсияро метавон гуфт, ки таҳқиқоти ба итномрасида аст, мустақилияти муаллиф дар омода намудани диссертатсия эҳсос мешавад.

8. Тасдиқи инъикоси натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар нашрияҳои илмӣ

Асарҳои интишорнамудаи муаллиф хулоsavу пешниҳодҳои дар диссертатсия ҷойдоштаро дар худ инъикос менамоянд. Аз рӯйи маводи диссертатсия 12 корҳои илмӣ дар ҳаҷми умумии беш аз 6,8 ҷузъи чопӣ, аз он ҷумла 5 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмии аз ҷониби Комиссияи

метавон гуфт, ки таҳқиқоти ба итмомрасида аст, мустақилияти муаллиф дар омода намудани диссертатсия эҳсос мешавад.

8. Тасдиқи инъикоси натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар нашрияҳои илмӣ

Асарҳои интишорнамудаи муаллиф хulosаву пешниҳодҳои дар диссертатсия ҷойдоштаро дар худ инъикос менамоянд. Аз рӯйи маводи диссертатсия 12 корҳои илмӣ дар ҳаҷми умумии беш аз 6,8 ҷузъи чопӣ, аз он ҷумла 5 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмии аз ҷониби Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда чоп шудааст.

Натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ ва илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ба тариқи маърӯзаҳои илмӣ баён шуда буданд.

Дар интишороти муаллиф, аз он ҷумла дар 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандай КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мазмун ва мундариҷаи диссертатсия инъикос гардидаанд.

9. Мутобиқати автореферат ба муқаррароти асосии диссертатсия

Автореферати диссертатсия тибқи талаботи муқарраргардида барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ таҳия гардида, мазмуни асосии таҳқиқотро инъикос мекунад ва дар он натиҷаҳои илмии асоснокгардида шарҳи пурраи худро ёфтаанд.

10. Хулоса оид ба мутобиқати диссертатсия ба меъёрҳои муқарраргардида

Диссертатсия дар мавзӯи “Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.06 – Иқтисодиёти соҳаи сайёҳӣ) таҳқиқоти илмӣ-тахассусии байтмомрасида буда, ба талаботи муқарраргардидаи Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 267 тасдиқ гардидааст, ҷавобгӯ мебошад, дорои аҳамияти баланди назариявию амалӣ,

навгониҳои илмӣ буда, дар сатҳи баланди илмию методологӣ омода гардидаааст, масъалаи муҳими илмӣ ҳалли худро ёфтааст ва муаллифи он Сафаров Абдували Маҳмадсаидович сазовори дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси зикршуда мебошад.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи сайёҳи ва меҳмондорӣ Донишгоҳи Славянини Россияву Тоҷикистон муҳокима ва тасдиқ карда шудааст (суратҷаласаи № 1, аз 25 августи соли 2023).

Раиси ҷаласа:

Номзади илмҳои иқтисоди, дотсенти кафедраи сайёҳи ва меҳмондории

Донишгоҳи Славянини Россияву Тоҷикистон

Асророва З. И.

З. Асророва

Ташхисгар: Мудири кафедраи сайёҳи ва меҳмондорӣ, Номзади илмҳои

ҷомеи, дотсенти Донишгоҳи Славянини Россияву Тоҷикистон

Хасанов Р. Ҳ.

Р. Ҳасанов

Котиби ҷаласа: Раҳматуллоева Р.Р.

Р.Р. Раҳматуллоева

Имзоҳои болозикр шударо тасдиқшударо тасдиқ менамоям.

Сардори шуъбаи қадро ва корҳои маҳсус: Раҳимов А.А.

Суроғай муассисаи пешбар: Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Исмоили Сомонӣ, кучай Мирзо Турсунзода 30.